

RISTO ALAPURO

Runeberg, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja politiikka

Risto Alapuro arvioi Matti Klingen ja Irma Sulkusen J. L. Runebergiä ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa käsittelevät uudet teokset.¹

■ Sekä Matti Klinge että Irma Sulkunen kertovat 1800-luvun poliittisista toimijoista, mutta nämä ilmentävät aikakauden kehityslinjoja eri tavoin. Klingen toimijoita liikuttaa kansallinen vastuu; Sulkusella kehityksen kulku syntyy toimijoiden keskinäisestä kamppailusta. Klingen tulkinnessa on funktionalismia: kansallisuudelle on paikka, ja Runeberg täyttää sen. Sulkuselle suurmiehyys palvelee jonkun etuja.

Kaksi tulkintaa

Matti Klinge liittyy *Poliittisessa Runebergissä* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustamisen 1831 ”vallankumouksellisen universalismin” ja Suomessa vallalla olleen ”virallisen nationalismin” väliseen vastakkaisuuteen. Perustaminen oli jälkimmäisen reaktiota edelliseen eli vuoden 1830 vallankumouksaaltoon Euroopassa, etenkin Puolan kapinaan. Vuoden 1831 alussa oli syntynyt ”vaatimaton nuorten yliopistomiesten seura” jatkamaan suomen kielen normali-

soimistyötä ja kehittämistä kulttuurikieleksi, mutta pian sen otti haltuunsa intellektuellipiiri (joka sittemmin tunnettiin Lauan-taiseurana), ja siitä tuli puolivirallinen kansallinen yhdistys, jonka tarkoituksena oli ”ottaa harteilleen ’virallisen’ kansallisuusohjelman keskeiset tehtävät”. Suomen kielen lehtori C. N. Keckman väistyi puheenjohtajan paikalta, ja tilalle tuli professori E. G. Melartin, ”kaikissa suhteissa hallituksen mies ja keisarin henkilökohtainen tuttava”. Pöytäkirjakieli vaihdettiin suomesta ruotsiksi. Muutoksen selittää Klingen mukaan ajankohta. Vastaus vallankumouksenteille oli ”positiivinen, hallitukselle lojaali suomalainen nationalismi”. Puolivirallinen kansallinen seura tarjosi tilaisuuden kääntää mahdolliset oppositioajatukset sen kehittämiseen. Runebergin liittyminen seuraan heti 1831 sopii hyvin tähän linjaan.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiassaan Irma Sulkunen arvostelee Klingen näkemystä. Hän pitää sen suunnitelmallisuutta harhaanjohtavana. Perustamisen ja toiminnan dynamiikka oli ristiriitaista ja ”paljon hapuilevampaa, proosallisempaa ja inhimillisempää” kuin Klingellä, joka haluaa selvittää, miten toiminnassa ”todentuu” lojalismin aate. Keckman on Sulkuselle alkuaikojen kiistaton keskushahmo ja pöytäkirjakielen vaihtaminen käytännön kysymys. Keckman ja Melartin edustavat hänelle kah-ta juonetta kielen ja kansallisuuden tähdentämisessä, edellinen pääasiassa länsisuomalaisista ”akateemispohjaista kielen rakentamista ja kansalle etäistä sivistysnationalis-

1. Matti Klinge, *Poliittinen Runeberg*. Helsinki: WSOY, 2004. 630 s. Irma Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS, 2004. 310 s.

mia”, jälkimmäinen etupäässä itäsuomalaista ”kansan kielen suoraa käyttöönottoa ja kansallisuusaatteen välitöntä konkretisointia rahvaalle suunnatun valistusohjelman kautta”.

Klingen teoksessa SKS on vain yksityiskohta. Silti sen perustamisen kuvaus havainnollistaa hyvin hänen näkökulmaansa Runebergiin ja koko Venäjän ajan historiaan. Klingen valtiokeskeistä ja Sulkusen sivistyneistön ristiriitoja ja kansa-suhdetta korostavaa näkökulmaa on valaisevaa verrata toisiinsa. Ne edustavat kahta erilaista käsitystä valtiosta ja kansasta sekä yksilöiden ja yleisten oppien suhteesta Suomen kansallisuusliikkeen dynamiikassa. Molemmat kirjoittavat poliittista historiaa mutta ymmärtävät politiikan eri tavoin.

Lojaali kansallisuusaate

”Poliittinen” Runeberg tarvitsee yhteiskunnallisen kontekstin, ja Klingelle se on asemaansa vaaliva Suomi Venäjän ja läntisen Euroopan, erityisesti Ruotsin, muodostamassa jännitekentässä, osana Venäjää, joka pelkää ja vainuaa vallankumouksellisuutta ja separatismia. Työtä Suomen erillisaseman vakiinnuttamiseksi tekevät maan uuteen asemaan totuttautuvat johtavat virkamies- ja yliopistopiirit hyvässä yhteisymmärryksessä keisarikunnan korkeimman johdon kanssa. Molempien tahojen yhteisenä huolena on vakauden säilyttäminen ja hajottavien voimien torjuminen, mitä Suomen instituutioiden kehittäminen edellyttää. Keskeinen rajalinja kulkee yhtäältä Suomen johtokerroksen ja keisarin ja toisaalta suomalaisten mahdollisten omapäisyyspyrkimysten välillä.

Klinge tuo monin tavoin esiin, miten johtavat piirit – ne, ”joilla oli suurin vastuu maasta” – pyrkivät kehittämään Suomea Venäjän valtakunnan osana ja yhteistyössä sen hallitsijoiden kanssa. ”[K]eisariuskollinen ja venäläisystävällinen ideologia kannatti voimakasta keskusvaltaa, monarkiaa ja siihen kuuluvaa tiukasti valvottua virkavaltaa.” Yliopiston tärkeänä tehtävänä oli velvollisuudentuntoisen virkamiehien kasvattaminen. Runebergin miljöö ja etenkin Tengströmien piiri edusti juuri tällaista ole-

via oloja puolustavaa ja uuden suuriruhtinaskunnan tulevaisuutta ajattelevaa reaali-poliittista suuntausta.

Tältä pohjalta nousi myös ajatus kansallistunteesta. Asia askarrutti Klingen mukaan vastuunkantajia alusta pitäen. J. J. Tengströmin sanoin:

Suomen kansakunta voi ”todella ja hartaasti arvostaa onneaan saada kuulua suureen valtioon [=Venäjän valtakuntaan] ja sitä kautta valtioiden järjestelmään [=Pyhään allianssiin], jossa korkeatasoinen politiikka [=kansallisten pyrkimysten suosiminen] ... tarjoaa sille tilaisuuden pysyä uskollisena todistetulle luonteelleen, sekä juuri siten vastata rajoitetulta paikaltaan arvokkaimmin tehtävästään kokonaisuudessa ja kokonaisuuden hyväksi”.

Kysymys oli *kansallisesta* aatteesta mutta sellaisesta, joka oli sekä vallankumouksen vastainen että *uskollinen keisarille*. Suunnan ”positiivis-lojalistis-konservatiiviselle kansallistunteelle”, jonka pohjalle olisi mahdollista rakentaa suuriruhtinaskunnan identiteettiä, viitoittivat Runebergin tärkeimmät opettajat mutta myös keisari itse.

Tämä tarkoittaa, että kansallisrunoilijalle oli tilaus, ja nimenomaan sellaiselle kansallisrunoilijalle, joka pystyisi yhdistämään ensi silmäyksellä vastakkaiset ainekset, uskollisuuden keisarivallalle ja nationalismiin. Odotuksen täytti Runeberg. Hänelle oli poliittinen paikka, joka vaati käytöksen ja ajattelutavan kaksinaisuutta, ja tähän Runeberg myös pystyi. Hänellä oli ”tasapainoilukyky”, herkkyyttä ”vallan ja lojaaliuden problematiikalle” ja ”huomaavaisuutta Venäjän intresseille”. Runeberg toi esiin ajatuksen Suomesta isänmaana ja antoi sille muodon ”näkemysnä, lauluna”. Sen olennaisia piirteitä olivat luonto ja maisema sekä kärsivällinen, rauhallinen ja uskollinen kansa. Kansa ei ollut Runebergille poliittinen käsite. Se ei esiintynyt kolmantena säätyinä eikä minään muunakaan historiallisena toimijana. Myöskään Suomi ei ollut historiallinen käsite; ajatus siitä isänmaana oli velvollisuusmoraalin läpäisemä. ”Kaikki Runebergin suuret teokset käsittelevät velvolli-

suutta”, jonka täyttämässä yksityisen täytyi väistyä yleisen tieltä.

Tämä oli nationalismia mutta sellaista nationalismia, joka ei haastanut Venäjää ja korosti Suomen erillisyyttä Ruotsista. Suomen lähentäminen keisarikuntaan ja pyrkimys luoda suomalainen identiteetti kulki käsi kädessä. Myös *Vänrikki Stoolin tarinat* asettuu Klingen tulkinnassa tähän linjaan. Käsitellessään teoksen rakennetta ja etenkin Adlercreutz-runon paikkaa siinä hän pitää olennaisena, että Suomi ja suomalaiset pelastettiin häpeältä, jolle Klingsporin perääntyminen oli asettanut alttiiksi kansan moraalin. Venäläismielisyys oli hyväksyttävää mutta vain sillä edellytyksellä, että sodan aikana oli tehty miehekkäästi vastarintaa ja täytetty kunnian vaatimukset. Tätä ajatusta Klinge pitää ratkaisevana koko suomalaiselle isänmaa-käsitykselle.

Klinge operoi sellaisilla käsitteillä kuin valtio, kansakunta ja nationalismi, mutta niiden konfliktuolottuvuudet jäivät valjuiksi. Ne eivät ole työkaluja ristiriitojen erittelemiseksi ikään kuin ulkoa päin, kuten silloin kun valtiota tarkastellaan sitä ylläpitävien ryhmien, esimerkiksi korkeimman virkamiehien ja yliopistoeliitin välisten liittoutumien ja vastakkaisuuksien kannalta ja yhteydessä laajempiin väestöryhmiin olettamatta, että valtion säilyminen tai häviö on sinänsä hyvä tai paha asia. Nationalismin sisäinen kaksinaisuus yhtäältä valtion valankäyttönä ja toisaalta emansipaationa tulee kyllä esiin, mutta jälkimmäinen puoli ei oikein elä ihmisiä liikuttavana voimana; lähinnä se näyttäytyy häiriötekijänä. Esimerkiksi A. I. Arwidsson oli yksinkertaisesti vain vaarallinen ja hieman hourupäinen ”kansankiihottaja”, joka koetteli viranomaisen ja professorien kärsivällisyyttä.

Klinge ei ainoastaan pyri ymmärtämään valtiotoimijoita, jotka kantavat vastuuta Suomesta – so. suomalaista virkamies- ja yliopistoeliittiä ja vaikeuksien keskellä kamppailevaa keisaria – vaan myös samastuu heihin. Hänen näkemystään ohjaa käsitys Suomen parhaasta, jolle separatistiset oireetkin saattavat olla äärimmäisen vaarallisia. ”Virallinen” eli lojaali nationalismi ei ole nationalismia yhteiskunnallisen liikkeen

mielessä mutta ei myöskään valtion legitimoimista kaikessa täyteydessään. Se on epäitsenäisen valtioyksikön eliitin viisasta sopeutumista tilanteeseen, pyrkimystä taata oma ja maan asema ja kontrolloida sekä ylhäältä, Venäjän taholta, että alhaalta tai lähiympäristöstä, Suomen ajattelemattoman (nuoren) oppineiston taholta tulevia epävarmuustekijöitä. Poliitiikka on epäpoliittista, kansallisten välttämättömyyksien toteuttamista, voisi sanoa lainaten Pauli Kettusen luonnehdintaa suomalaisesta poliittikkäksityksestä.

”Lojaalien ja palkittujen” ja ”tyytymättömien” suhde tarjoaa yhden mittapuun kilpailuasetelmien arvioimiselle yliopistossa ja muussa kulttuurielämässä. Tieteellis-tutkimuksellisten kriteerien ohella ja niitä tärkeämpinäkin näyttäytyvät poliittiset mittapuut, ennen kaikkea lojaalisuus, jonka kautta maan erioikeuksien ja instituutioiden kehittäminen oli mahdollista. Se, että Runebergiä ei valittu Rooman ja Kreikan kirjallisuuden apulaisen virkaan 1833, oli ”kansallinen tai isänmaallinen ... virhe sitä poliittis-kansallista asemaa ajatellen, joka yliopistolla – myös – oli”.

Valtionäkökulma jäsentää tulkintaa Runebergin ja hänen lojalistiympäristönsä toiminnasta. Klinge hahmottelee rintamalinjoja erimielisyyksien ja ratkaisujen taustalla ja osoittaa, kuinka vastakkaisuudet rakentuvat äkinäiselle silmälle näkymättömistä akateemisista ja sukuyhteyksistä ja suojelusuhteista. Niiden perustana on sukupolvien ajan kirkollisessa, yliopistollisessa ja virkamiesympäristössä koottu sosiaalinen ja kulttuuripääoma. Tämän miljöön Klinge tuntee ilmeisen perusteellisesti sekä instituutioiden että henkilöverkostojen osalta. Analyysit ovat kirjan keskeisintä ja valaisevinta ainesta. Runeberg ei ollut vaatimaton tulokas vaan hänet otettiin Tengströmien sukupiiriin, akateemiseen ja sukuyhteyteen syntyperänsä ja kulttuurinsa nojalla niin kuin ajan yläluokan perhe-, kulttuuri- ja poliittiseen strategiaan kuului. Hän nautti monesti ”korkean tahon suopeutta ja suojelua”, minkä ansiosta hänelle avautui karriäärimahdollisuuksia.

Poliittisen elämäkerran erityistavoite on runoilijan ja hänen ympäristönsä asettami-

nen laajempiin yhteyksiin ja viime kädessä isoon Venäjä-kuvioon, ei esimerkiksi uusien lähteiden löytäminen ja käyttö. Klinge kirjoittaa:

”Se mitä Runebergistä voidaan sanoa lähdepositivistisesta näkökulmasta on kenties jo sanottu. Mutta läheskään samassa määrin ei aikaisemmin ole tuotu esiin historiallista kontekstuaalista pohdintaa, analyysiä Runebergin poliittisesta kasvuympäristöstä ja niistä piireistä, joihin hän elämänsä aikana kuului, muita poliittis-ideologisia ryhmiä ja ’puolueita’ vastaan tarkasteltuna. Siihen pyritään tässä.”

Pyrkimyksessä tarvitaan ”ymmärtävää humanistista menetelmää”:

”Tuloksesta voi johtaa aikomuksen, joskaan jälkimaailma ei aina voi tietää tarkalleen, missä määrin itse toimijat ovat menelleet tietoisesti ja missä määrin vaistomaisesti. Mutta intuitiivinenkin toiminta perustuu tietenkin toimijoiden yleisiin arvostuksiin ja ajatusmaailmaan.”

On luonnollista yrittää ymmärtää toimijoiden näkökulmaa (se ei välttämättä tarkoita siihen samastumista, jota Klingellä myös runsaasti on). Mutta millä perusteilla arvioida toiminnan vaikuttimia, jos suoranaisia dokumentteja tarkoituksista ei ole? Pulma koskee erityisellä tavalla sellaista kontekstualisoivaa poliittista elämäkertaa, jollainen Klingen kirja on. Suomi–Venäjä-suhteen nimenomaisista vaikutuksista tekoihin, ehkä muiden vaikutusten ohella, ei välttämättä jää epävirallisiakaan dokumentteja tai ne eivät ehkä edes artikuloidu selkeästi. Ne voivat olla todellisia mutta eivät välttämättä ole. Klingen ratkaisu on konstruoida kokonaiskuva, jossa tarkoin dokumentoimaton mutta todennäköinen tai mahdollinen täydentää dokumentoitua ja saa siitä lisää uskottavuutta. Kokonaisuus ratkaisee. Klinge ikään kuin kokeilee, kuinka pitkälle pääosin Venäjä-kuvioon pohjautuva kokonaiskuva kantaa. Sitä rakentaessaan hän käyttää sellaisia ilmaisuja kuin ”on täytynyt olla”, ”olisi aivan mahdollista”, ”todennäköiseltä

vaikuttaa” ja ”ei voi osoittaa monin lähdetodistein, mutta”. Hänen käsityksensä SKS:n alkuvaiheista kuvaa hyvin hänen otettaan. Muutosta seurassa ei osoiteta dokumentein, mutta se sopii erinomaisesti Klingen identifioimaan suureen linjaan. Hänen kannaltaan lienee toissijaista, ”missä määrin itse toimijat ovat menelleet tietoisesti ja missä määrin vaistomaisesti”. Tunnettu on Klingen tulkinta *Maamme*-laulun kirjoittamisesta ja sitten ensi esityksestä ylioppilaiden isänmaatunteen johdatteluna lojalistiseen suuntaan. Ei-lähdepositivistinen näkemys ei ole tyydyttänyt kaikkia, ja Klinge käy polemikkia Johan Wreden kanssa.

Periaatteessa samaan tapaan Klinge analysoi Runebergin poliittisen roolin yhtä ulottuvuutta, hänen muita kirjallis-kulttuurisia vaikutteitaan kuin niitä, joita hän sai hegeliläisyydestä tai ajan kreikkalaisista aatteista. Klinge selvittää, mitä Suomessa oli saatavilla, mitä Runebergin miljöössä luettiin ja mistä siinä keskusteltiin ja mikä siis on voinut vaikuttaa tai todennäköisesti vaikutti Runebergiin. Hänen näkökulmansa herkistää havaitsemaan tai oletamaan enemmän Venäjä-yhteyksiä kuin tutkimuksessa on ollut tapana. Esimerkiksi yhtenä esikuvana *Vänrikki Stoolin tarinoiden* perusajatuksen syntymiselle ja myös *Maamme*-laululle oli Klingen mukaan venäläinen kansallisrunoilija V. Žukovski. Kaikkiaan ”Runebergin venäläisorientaatio oli tietoisempi valinta kuin on ajateltu”.

Klingen tapa rakentaa suuria linjoja kuvaa hänen tutkijan ja intellektuellin laatuun. Suhteuttamalla yksilön aikaansa, jonka hän rakentaa tälle kontekstiksi, hän saa tämän elämään mutta tavalla, joka samalla antaa hänelle vapausasteita. Hän selvästikin nauttii kirjoittamisesta, ei häikäile esittää ajatuskokeita ja provosoida, hahmottelee rinnakkaisuuksia ja analogioita, on nopea ja kärsimätön, usein luonnosmainen, ja palaa alituisesti rakkaisiin teemoihin, mistä Runeberg-kirja on oiva osoitus. Se on yhdenlainen synteesi vuosikymmenten mittaisesta 1800-luvun yliopistoa, ylioppilaita ja muuta kulttuurielämää koskevasta työstä. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisessä Suomessa siinä on särmää. Klinge on

(myös) kirjailija vaikka ei tee varsinaista kaunokirjallisuutta niin kuin hänen tutkimuskohteensa ja kollegansa Zachris Topelius. Mutta hänellä on visio ja kykyä käyttää faktoja, noita taipuisia olioita rakennuspuina ja luoda niiden välille yhteyksiä usein pienten tiedonmurusten tai pääteltyjen seikkojen perusteella. Klingelle luontuu kirjoittaa elämäkertoja, jotka tarkastelevat yhden henkilön kautta kokonaista epookkia. Kuvaa hänen valtiosivistyneistöperspektiiviään, että hän on kirjoittanut innoittuneesti Runebergistä ja Topeliuksesta mutta ei samalla tavoin Aleksis Kivestä.

Taistelutanner

Jos Klingellä toimijat kantavat vastuuta maasta, niin Sulkusella he kamppailevat vallasta kotimaisella näyttämöllä. Jos Klinge tarkastelee kansallista aatetta valtion näkökulmasta, niin Sulkunen näkee sen muovautuvan sivistyneistön sisäisessä köydenvedossa. Siinä rintamalinjoja ilmentää erilainen suhtautuminen kansaan ja sen tarpeisiin. Kaikkea eivät selitä teosten erilaiset kohteet. Klingen Runeberg-elämäkerta on myös laajemman ryhmän kuvausta, ja SKS:n historiassa taas nousevat esiin yksittäiset voimahahmot kuten Elias Lönnrot ja Yrjö Koskinen. Ja Sulkunen kirjoittaa innoittuneesti Kiven kohtalosta.

Vaihtelu kansalle etäisemmän ja sitä lähempänä olevan painotuksen välillä jatkui seurassa Sulkusen mukaan alkuvaiheiden jälkeenkin. 1840-luvulla esiin astui savokarjalainen ryhmä, jolla oli yhteyksiä suomenkieliseen rahvaaseen. Sivistyneistö ja kansa saatettiin kirjalevityksen kautta suoraan yhteyteen toistensa kanssa Snellmanin uudelleen inspiroimassa käytännön fennomaniaassa. Aina 1860-luvun alkuun asti ideologiset linjat olivat kuitenkin heikosti eriytyneitä. Eri painotukset elivät rinnakkain kielellisesti heterogeenisena kulttuurisena nationalismina. Tuolla vuosikymmenellä linjaerot alkoivat kiteytyä ”suomen kielen oikeuksia hegemonisesti ajavan poliittisen nationalismin” haastaessa sen.

Toisella puolella oli ”kulttuuriseen fennomaniaan painottunut, sosiaalisesti kansanläheinen ja poliittisesti liberaali savo-

karjalainen fraktio”, joka pyrki ulottamaan seuran rekrytointiverkoston yhä alempiin sosiaaliryhmiin. Vastapuolella oli läntinen fennomaaniryhmittymä, jossa johtoasemaa tavoitteli Yrjö Koskinen. Monet sen jäsenistä olivat joutuneet opettelemaan suomen kielen. Ryhmä onnistui pian, ja etenkin Koskisen noustua 1870-luvun alussa SKS:n ja hahmottuvan Suomalaisen puolueen johtoon, monopolisoimaan ”kansan tahdon” poliittiseksi voimavararakseen. ”Kansa käsitteenä oli eräänlainen sieluttunut subjekti, jonka uinuvaa tahtoa ja itseään historian kautta toteuttavaa päämäärää Koskinen katsoi politiikallaan tulkitsevansa.” 1870- ja 1880-luvulla koskislaisista ”kansallis-valtiollista” ja ”kielellis-hegemonista” suuntausta vastaan asettui sitten yhä selkeämmin ”itäinen, suomenkielistä valtaväestöä lähellä oleva sivistyneistö[linja, joka] sitoutui ... näkemyksiin suomalaisen kulttuurin etnis-kansallisesta oikeutuksesta”, oikeudesta omaan kieleen.

Tällaiset voimavirrat ja jännitteet ovat ymmärrettävästi tärkeä juonne SKS:n historiassa. Niiden kuvaukseen sisältyy useita teokselle luonteenomaisia piirteitä. Ensinnäkin etenkin Yrjö Koskisen käsittelyssä korostuu voimakkaasti valtataistelu, seuran rooli ”fennomaanien pelikenttänä”. Sulkunen myös selvästi sympatisoi kuvaamaan- sa kansahakuista sivistyneistölinjaa. Kolmanneksi suomen kielen standardisointi ja kehittäminen, muinaismuistojen kokoaminen ja varsinkin kansanrunouden kerääminen ja kulttuurinen rooli ovat sivuosassa. Tätä ratkaisua Sulkunen perustelee sillä, että seuran alkuaikojen Lönnrot- ja kansanrunouskeskeisyys ovat ainakin osaksi myöhempien aikojen konstruktioita. Myöskään Yrjö Koskiselle kansanrunous ja kansanperinne eivät olleet pääasia. Hän asetti etusijalle suomenkielisen kaunokirjallisuuden ja suomen kielen tutkimuksen edistämisen.

Kansanrunouden eräänlainen toissijaisuus ei tosiaan vastaa vakiintunutta käsitystä SKS:sta ja sen merkityksestä. Lisäksi senkin kuvauksessa korostuu seuran luonne ”uuden suomalaisen sivistyneistön kasvualustana ja taistelutanterena”, siis ihmisten välisen kamppailun näyttämönä. Nimen-

omaan seuran omassa historiategoksessa tällainen näkemys on ilmiselvää ärtymyksen aihe monille. Mutta kysymys on, pitäisikö teosta sittenkään lukea Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Historiana isolla H:lla vai pikemminkin yhtenä vakiintuneisiin näkemyksiin kantaa ottavana tutkimuksellisenä puheenvuorona. Kirjan johdanto viittaa jälkimmäiseen vaihtoehtoon ja tietynlaiseen ambivalenssiin tehtävänasettelussa. Sulkunen määrittelee tehtäväkseen ”varjossa” olleiden esiin nostamisen ja varjojen valaistamisen. Pyrkimyksenä on nostaa ”aiemmin piiloon jääneitä toimijoita ja heidän edustamia sisällöllisiä aineksia” ja muistuttaa siitä, että jokaisella ”kanonisoidulla toimijalla” oli oman persoonallisuuden piilotettuja puolia ja heidän varjoonsa jääneitä tukijoita tai vastapuolet. Tarkoituksena on siis tavallaan tehdä oikeutta silläkin hinnalla, että joitakin kuvia kaatuu.

Tuloksena on poikkepuolisuudessaan ehkä ärsyttävä mutta lukukelpoinen teos. Teksti on ilmeikästä, ja siinä on mehukkuutta ja latausta. Se tuo esiin kääntöpuolta ja toimii suhteessa osin lausuttuun ja osin lausumattomaan (mieli)kuvaan SKS:sta kansallisena instituutioon. Lataus moninkertaistuu sen vuoksi, että Sulkusen kirja on Seuran virallinen historiategos. Hän on virallisen, so. instituution itsensä tilaaman historian kirjoittaja, joka on kriittinen koko ”virallisen historian” ideaa kohtaan. Hän on kirjoittanut ”varjon” viralliselle historialle tai käsitykselle siitä virallisen historian instituution itsensä puitteissa.

Kirjalla voikin olla merkitystä erityisesti veret liikkeelle saavana ”vastahistoriana”, joka mobilisoi muita. Se ei ole vähäarvoista. Tärkeä teos voi olla sellainen, johon muut voivat teroittaa omaa tutkijankirvestään. Jos Klingessä on särmää, niin sitä on omalla tavallaan myös Sulkusessa.

Hänen valinnallaan on metodologinen puolensa. Kun toiminta pelkistyy toimijoiden ristiriitaisen dynamiikan tulokseksi, pitkien linjojen selittäminen jää avoimeksi. Tilanne on täysin päinvastainen kuin Klingellä, jolla ihmisten väliset ristiriidat ennemminkin henkilöivät pitkää (Suomen ja Venäjän suhteiden) linjaa. Sulkunen tavoitte-

lee prospektiivista näkökulmaa. Hän pyrkii riisumaan jälkeensä syntyneet retrospektiiviset harhat ja katsomaan tilanteita ja kehityskulkuja ikään kuin tietämättömänä lopputuloksesta. Tällaisia piintymiä hänelle ovat esimerkiksi seuran identiteetille tärkeä mutta myöhempien vaiheiden muovaa- ma, mytologisoivia aineksia sisältävä alkupisteen ”konstruointi”, Lönnrot-korostus ja ”Kalevala-kultti”.

”Seuran alkuvuosikymmenten historia ei ... edennyt loogisena jatkumona vaan sisällöllisesti rikkonaisena dynaamisena liikkeenä, jota leimasivat sekä henkilökohtaiset konfliktit että harmoninen yhteistyö. ... nämä menneisyyden varjopuolek eivät juuri ole näkyneet Kirjallisuuden Seuran kanonisoituneessa historiakuvassa.”

Juuri liiallisesta linjakuudestahan Sulkunen kritikoik Klingeä.

Millainen sitten oli se rikkonainen dynaaminen liike, jota leimasivat sekä henkilökonfliktit että yhteistyö, ja millainen kuva syntyy sen nojalla seurasta ”kansallisen tietoisuuden ja siihen erottamatta liittyvien tieteilisten ja kulttuuristen suomalaisuuspyrintöjen varhaisena keskuksena”? Uskon, että näkökulma todella tuottaa kiinnostavaa tietoa Sulkusen esittämässä mielessä. Se myös herkistää näkemään asioita uudella tavalla. Mutta siitä seuraa myös ongelmia. Ensiksikin, kuten todettua, pitkien linjojen ja erityisesti niihin kuuluvien taitekohtien perusteleminen jää tarkastelun ulkopuolelle. Yksilöiden suhteet eivät auta ymmärtämään aatteellista ja muuta sisällöllistä kehitystä. Ne eivät tee ymmärrettäväksi, miksi jokin käänne tapahtui. Miksi Koskisen kielinationalismi pääsi voitolle 1870-luvulla? Voi olla, että ”valtaamalla johdonmukaisesti revierejä tiedemaailmasta Yrjö Koskinen samalla levitti kansallista hegemoniansa johtavaan sivistyneistöön”, mutta mikä vuoksi hän pystyi valtaamaan revierejä?

Kysymys ei varsinaisesti nouse esiin, kun käännettä kuvataan paljolti Koskisen ja Ahlqvistin kaksinkamppailuna, jossa ratkaisevilt vaikuttavat henkilötason tekijät. Millaiset seikat mahtoivat vaikuttaa siihen, että

nuoret suuntautuivat 1880-luvulla sukukielten, kansanrunouden ja kansatieteen tutkimukseen ”Koskisen ja hänen lähipiirinsä näkemyksistä huolimatta”? Jonkin kerran Sulkunen viittaa sukupolven vaihdokseen. Mutta sosiaaliset sukupolvet eivät ole muutosten syy vaan ennemminkin niiden ilmaus. Ne kertovat, että jotkin asiat uudessa yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa johtavat uusiin arviointeihin ja jäsennyksiin, jotka vetoavat erityisesti nuoriin ja tekevät heistä yhtenäisen ryhmän, sukupolven.

Toiseksi taitekohtien ideologis-tutkimuksellinen sisältö jää osittain henkilökohtaisten pyyteiden varjoon esitetyistä varauksista huolimatta. Sulkunen kyllä puhuu ”henkilöityneistä tieteellisistä rajanvedoista”, ”pinnanalaisten näkemyserojen ja niihin kytkeytyvien henkilökemiallisten konfliktien ristipaineesta” tai siitä, että ”henkilökonfliktit ja aatekiistat” kiteytyivät ”fennomaanien keskinäisissä välienselvittelyissä” suomen kieleen ja suomenkieliseen kirjallisuuteen. Gottlundin mitätöinti saattoi olla Lönnrotilta ”tahattoman tarkoituksenmukaista” kateuden tai arvostuksen puutteen lisäksi.

Silti valtakamppailujen taso hallitsee. SKS oli ”taistelutanner”, ja sen piirissä käytiin ”kansallisen sivistyneistön keskinäistä revii-ritistelua”. ”Tärkeää oli myös, mistä lähtökohdista ja millaisin aseina pelikentälle käytiin, miten oma paikka otettiin ja miten vastustaja eliminointiin.” Kalevalan syntyä ja Lönnrotin eräänlaiseen valta-asemaan johtanutta toimintaa Sulkunen tarkastelee ”kulttuurisen valtapelin näkökulmasta”. Näissä kamppailuissa suuria häviäjiä ovat etenkin C. A. Gottlund ja D. E. D. Europaeus, ja molempien alaspainajina esiintyvät Lönnrot ja hänen kannattajansa, joiden pikkumaisuutta ”hegemonististen tavoitteiden” lisäksi Sulkunen kuvaa intensiivisesti. Henkilökohtais-valtapolitiittiset elementit ovat yleensä niskan päällä aatteellisiin tai tutkimuksellisiin verrattuna. Esimerkiksi tulkitessaan Snellmanin ärtymystä koskiskilaisten vallattua Kansanvalistusseuran Sulkunen torjuu Ilkka Liikasen tulkinnan, joka korostaa Snellmanin ja Koskisen periaatteellisesti erilaisia näkemyksiä yhdistystoiminnasta. Sulku-

selle Snellmanin reaktio oli seurausta ”enemmänkin” Koskisen hegemoniapyrkimyksistä kuin periaatteellisista eroista.

Lisäksi pelin politiikkaa tekevät nimenomaan hallitsevassa asemassa olevat, kun taas tappiolle jäävät toimivat useasti tutkimuksellisten tai aatteellisten motiivien ajamina. Lönnrot kävi valtakamppailua, jossa oli kysymys ”fennomanian itsevarjelusta”, mutta Europaeus olennaisesti tutkimuksellista keskustelua. Hän oli ”oman tieteellisen intonsa lumoissa” ja osoitti ”täydellistä ymmärtämättömyyttä tieteellisen kiihkonsa sosiaalisista vaikutuksista”. Sulkunen suorastaan samastuu Europaeukseen, joka ”simmänsään tiesi”, että ei kannattanut asettua Lönnrotia ja Kalevala-kulttia vastaan. Ylipäätään hän osoittaa suurta herkkyyttä vallanalaisuudelle ja vallan väärinkäytöksille, joita akateemisessakin elämässä herra nähköön on.

Herkkyys vallanalaisuudelle – joka siis kuuluu kirjan ilmi lausuttuun näkökulmaan – käy ilmi myös siitä, että myönteinen kuva välittyi niistä sivistyneistösuuntauksista, joissa tavalla tai toisella ollaan yhteydessä kansaan. Ei ole sattuma, että Europaeuksen ominaispiirteitä oli juuri läheisyys kansaan: hän ”heittäytyi ... koko erikoisella olemuksellaan itse kansan keskelle, milloin opettamaan, milloin pitämään sen puolia vallanpitäjiä vastaan”. Kansahakuisuutta on likimääräisesti sanottuna enemmän itäisissä tai savo-karjalaisiin pohjautuvissa pyrkimyksissä, kun taas ”läntinen” suunta näyttää usein reviiirikamppailun näkökulmasta. Edelliseen linjaan kuului mm. pappien ja talonpoikien rekrytointi seuraan. Papit olivat ”yhdysside”, yhtäältä ”kansan edusmiehiä” ja toisaalta ”alamaisen valistushengen” välittäjiä kansan suuntaan: heillä oli parhaat edellytykset ”organiseen yhteyteen” sen kanssa. Sen sijaan jälkimmäistä linjaa edustavalle Koskiselle ja hänen kannattajilleen ”kansaa oli etäinen, osin kuvitteellinen ja myyttisesti sävyttynyt kokonaisuus”. ”Koskiskilaiset oivalsivat [että] sillä, jolla oli hallussaan kansan ’oikea’ kieli, oli myös etuoikeus kansan määrittämiseen, edustamiseen ja hallitsemiseen.” ”Kansa” oli paljolti resurssi heidän omassa valtakamppailussaan.

Loppujen lopuksi kansan edustamisen ja hallitsemisen ongelma – ”taiteilu kansan objekti- ja subjektisuhteen välillä” – koski Sulkusen mukaan koko kansallista liikettä: ”kansaa tahdottiin edustaa, mutta sen ei tahdottu edustavan itse itseään.” ”Kansan tahto” ”ei ... noussut spontaanisti itse kansasta, vaan vaati ensin sivistyneistön herätelyn ja muotoilun”. Yhtäältä tämä on varmasti totta sen vuoksi, että muuten ei voi olla kaan: on mahdotonta ajatella, että ”tahto” olisi muotoiltavissa muuten kuin sen kautta että jotkut sen muotoilevat, siis edustavat sitä. Mutta koko spontaanisti nousevan tahdon idea näyttää viittaavan paitsi ”kansan” ja ”sivistyneistön” vastakkaisuuteen ja jälkimmäisen valtaan edelliseen nähden myös edellisen aitouteen. On kuin viime kädessä kansa itse ilmenisi autenttiseksi kohteeksi sen haltuunottoa läpi 1800-luvun eri tavoin yrittäneen sivistyneistön sijasta ja siitä huolimatta.

Kaksi politiikkäsitettä

Sekä Klinge että Sulkunen kertovat tarinansa henkilöiden kautta, mutta näiden rooli tapahtumien ja kehityslinjoiden ilmentäjinä ei ole samanlainen. Klingen toimijoita liikuttaa kansallinen vastuu, ja kehityksen linja toteutuu heidän sitä kantaessaan ja heidän välityksellään. Sulkusella kehityksen linja toteutuu ennalta määräämättömästi toimijoiden kamppailun tuloksena. Klingen tulkinnassa on funktionalismia: kansallisrunoilijalle oli paikka, ja Runeberg täytti sen, astui kansallisrunoilijan saappaisiin. Sulkuselle suurmiehyys palvelee jonkun tai joidenkin etuja. Kalevala-kultti ja Lönnrotin nostaminen kulttihahmoksi oli osa M. A. Castrénin ”tietoista tai vaistonvaraista” legitimointistrategiaa hänen ja hänen ikäpolvensa pyrkiessä eteenpäin. Klingellä ”kansan” ei esiinny toimijana, Sulkusella se siintää yhtenä sellaisena muovaamassa sivistyneistötoimijoiden suhteita. Sulkunen on herkkä näkemään vallankäyttöä ja vääryyttä, Klingen valtionäkökulmaan sen erittely ei kuulu, ei esimerkiksi Runebergin moraalista ja velvollisuutta korostavan isänmaa-käsityksen yhteydessä. Sulkusella näyttää ole-

van autenttisuutta ja epäautenttisuutta; Klingellä ei tällaista erottelua ole.

Molemmilla on näkemys toimijoiden mahdollisten tiedostamattomien motiivien ja pyrkimysten huomioon ottamisesta. Klingen näkökulmasta se on toissijainen kysymys: olennaista on toimista ja tapahtumista rakennettava johdonmukainen kokonaisuus. Sulkuselle kysymys on herkempi. Hyvän muotoilun hän esittää todetessaan, että on toissijaista arvioida, ”miten tietoista tai viatonta Lönnrotin toiminta oli tai oliko hän aivan oikeasti vaatimaton, vai oliko kyseessä vain osa taitavasti peiteltyä valtapeliä. Kiinnostavampaa on hahmottaa, millaisessa intellektuaalisessa kentässä Lönnrot toimi; miten hän menetteli ja millaisia tuloksia toiminta tuotti; millaisia kulttuurisia ja poliittisia linjauksia sillä luotiin ja millä hinnalla; ketkä sen seurauksena voittivat ja ketkä syrjäytyivät”.

Tämä näkemys – jota Sulkunen siis mielestäni seuraa vain vaillinaisesti – muistuttaa Pierre Bourdieun tapaa eritellä habituksen käsitteellä yksilöiden toiminnan ja sitä ehdollistavien rakenteiden suhdetta ja samalla toiminnan tietoisia ja tiedostamattomia aineksia. Habituksessa yksilö ja häntä ympäröivä yhteiskunta nivELYvät toisiinsa niin, että ”ulkoiset” rakenteet ja yksilön toiminta- ja ajattelutapa, hänen valintatapumuksensa, vastaavat toisiaan. Kun yksilö on omassa, tietyn syntyperän ja koulutuksen määrittelemässä miljöössään, käyttäytymisen sopeutuu ympäristöön kuin itsestään, ilman tietoista ponnistelua. Syntyy vaikutelma sosiaalisen maailman ja sen toimintatavan itsestänselvyydestä ja ymmärtämisestä. Tosiasiassa vaikutelma on kuitenkin illuusio, koska itsestänselvyys johtuu vain yksilön valintatapumusten ja ympäristön vastaavuudesta – mikä rikkoutuu esimerkiksi sosiaalisen nousun tapahtuessa tai historiallisessa murroksessa. Habituksen ajatuksen kuuluu, että kun hyvässä asemassa olevat ihmiset noudattavat yleisiksi käsittämäänsä periaatteita, he samalla uusintavat omaa asemaansa ja sen ryhmän asemaa johon he kuuluvat ilman, että he välttämättä edes tiedostavat toimivansa oman asemansa uusintamiseksi. Itse asiassa valta-asemas-

sa olemisen keskeinen ominaisuus onkin juuri se etuoikeus, että vallankäyttö ei näy edes toimijalle itselleen. Yläluokka voi hylkiä piiristään nousukkaita uskoen itse toimivansa tasa-arvon periaatteiden mukaisesti, kuten vaikkapa ranskalaisen porvariston tutkimuksessa on kuvattu.

Habituksen idea valaisee eräitä Klingen ja Sulkusen eroja. Klinge ikään kuin hyväksyy sen kaltaisen ajatuksen, kun taas Sulkunen kapinoi sitä vastaan. Klingelle on luonnollista, että Tengströmien piiri ottaa lahjakkaan ja sukusitein siihen kytkeytyvän nuoren ylioppilaan ja runoilijan alun hoiviinsa ja soveltaa ryhmänsä käytäntöjä rekrytoimalla hänet kotiopettajaksi, edistämällä hänen toimintaansa yliopistossa ja tarjoamalla ympäristön, josta löytyy puoliso. Bourdieuhun verrattuna on kuitenkin ero siinä, että Klingellä ei ole habituksen käsitteeseen sisältyvää kriittistä asennetta. Sulkunen taas näkee habitukseen kuuluvan mekanismin pääasiassa ulossulkemisena, paljaana tai vain osaksi verhottuna alaspai-

namisena. Tässä tapauksessa ero Bourdieuhun on siinä, että Sulkuselle kamppailu on paljolti tietoista valtapeliä, kun se Bourdieulle on sosiaalisen maailman yleinen toimintatapa, jota ei voi ymmärtää ellei analysoi vakavasti habituksen kulttuurisia sisältöjä.

Kysymys on myös kahdesta politiikkäkäsityksestä Suomen 1800-luvun kuvauksessa. Klingelle politiikka on reaali politiikkaa, välttämättömyyden toteuttamista, jossa johdettavalla kerroksella on luonnollinen paikka kansakunnan koossapitäjänä. Kansallisrunoilijan idea kuuluu tämän politiikan piiriin. Poliitiikkaa on myös konservatiivinen ”virallinen” nationalismi, ei vain kansojen vapauttamista julistava nationalistinen liike. Sulkuselle politiikka on ennen kaikkea valtataistelua sivistyneen yläluokan eri ryhmien välillä. Siinä yhtenä panoksena on suhde kansaan. Mutta taustalla väikkyy myös ajatus kansan aidon edustamisen mahdollisuudesta. ■